

Gróf Péter–Kováts István

ÁRPÁD-KORI TEMETŐRÉSZLET ÉS 14. SZÁZADI HYPOCAUSTUM VISEGRÁD BELTERÜLETÉRŐL

Visegrád belterületén, házépítés során Kr.u. 11–12. századi sírok és egy Kr. u. 14. századi hypocaustum maradványai kerültek elő. A feltárt objektumok lényegesen árnyalják az Árpád-kori és késő középkori Visegrád vonatkozó részének topográfiájáról szóló ismereteinket.

11th–12th century graves and the remains of a 14th century hypocaust came to light during the construction of a house in the residential area of Visegrád. The excavated features shed important new light on the topography of Visegrád in this area during the Árpadian Age and the late Middle Ages.

Keywords: Visegrád, Árpadian Age, cemetery section, 14th century, medieval town, hypocaust

Kulcsszavak: Visegrád, Árpád-kor, temetőrészlet, Kr. u. 14. század, középkori város, hypocaustum

Bevezetés

2008 októberében építkezést kísérő tereprendezés és földmunkák során a Visegrád, Széchenyi utca 25. (hrsz. 322.) számú telken (1. kép) egy kő építmény maradványai, (a bejelentő szerint „régipince”) környékén pedig emberi csontok bukkantak elő. A helyszíni szemlét követő ásátás során, a terület felső, keleti végében (2. kép) a hegyoldalban, teraszos kialakítású területen gépi humuszleszedés közben Árpád-kori sírok és egy késő-középkori hypocaustum jó állapotban megmaradt részletei kerültek elő (KOVÁTS 2009).¹

A telek Visegrád belterületén a Dunába torkoló Apátkúti-patak bal partján fekszik. A Svábhegy tövében hozzávetőlegesen a Dunával párhuzamosan haladó, északkelet-délkeleti irányú utcának a pataktól a 25. sz. telek vonaláig terjedő, mintegy 150 m hosszú szakaszán több, időben az őskortól a 14–15. századig keltezhető lelőhelyet ismerünk. Az alábbiakban a Széchenyi utca vonalát északról déli irányba követve tekintjük át a vonatkozó terület kutatástörténetét.²

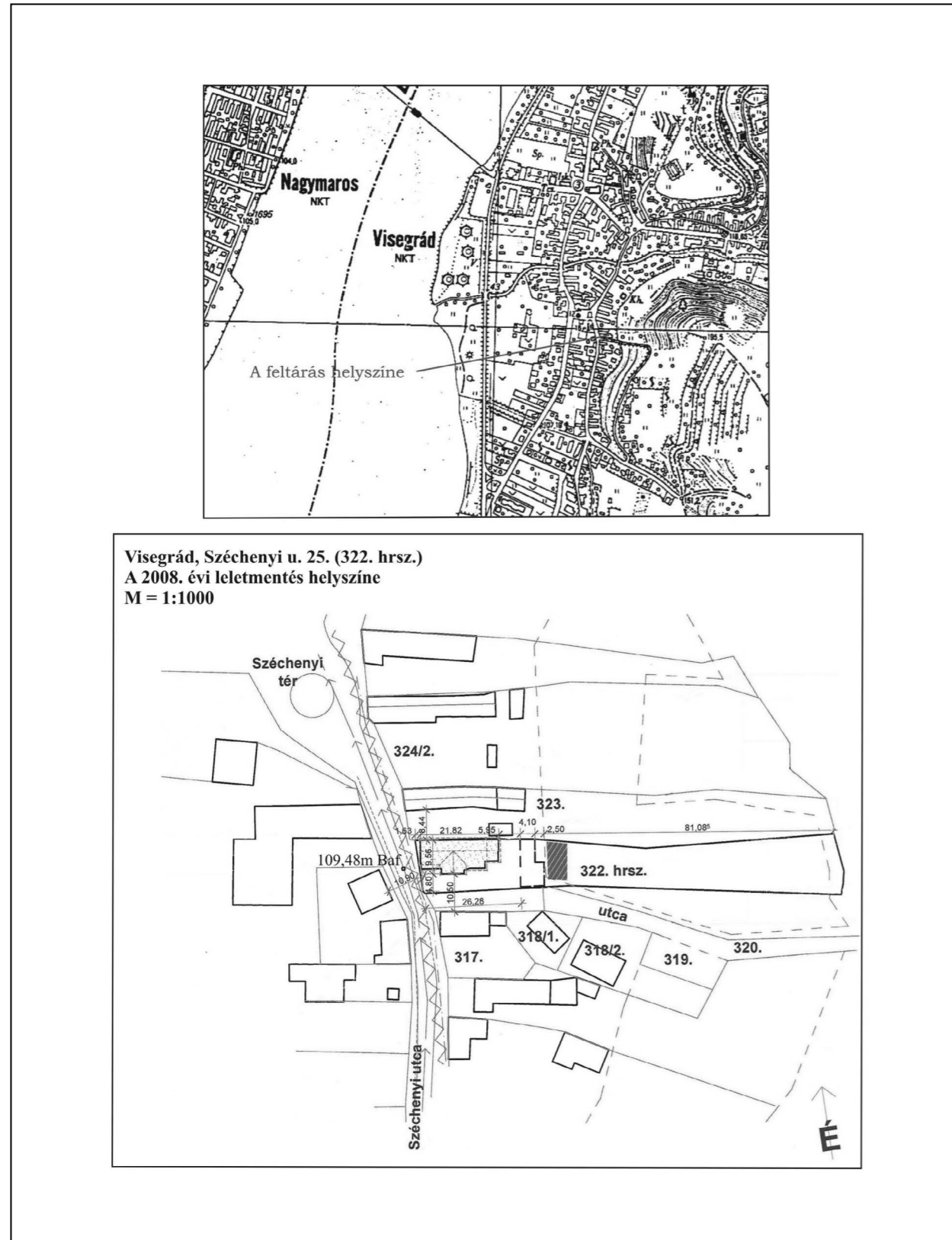
Széchenyi utca 4.

1963-ban Héjj Miklós a Széchenyi utca 4. szám előtti járdaszakaszon csőfektetési munkák során egy, a 13–14. századra keltezhető kőépület 8 méter hosszú részletét figyelte meg. Ugyanebben az évben

a Széchenyi utca 7. számú telken, leletmentés során vörösmárvány maiusculás sírkövet és bordaköteget talált szórványként. A faragványok feltehetően a később a Széchenyi utca 4–10. számú telkeken lokalizált és részben feltárt késő középkori templomhoz tartoztak (MÉSZÁROS 2009, 214, további hivatkozásokkal).

Széchenyi utca 4–10.

A teleksoron a középkori város temploma fekszik. 1976–77-ben és 1980-ban Héjj Miklós, Szőke Mátyás és Gróh Dániel kutatott a területen, ekkor a templom szentélyét tárták fel, alatta pedig 13 sírt. A szentélytől 7 m-re mindkét oldalon falcsontot figyeltek meg, talán kerítőfal, cinterem vagy oldalkápolna maradványait. A szentélytől 23 m-re délnyugati irányban (Széchenyi utca 6.) további falmaradványok és egy nagyméretű Anjou-címeres zárókerület került elő. 2003-ban a szentélytől 44 m-re délnyugatra (Széchenyi utca 8.) a Buzás Gergely, Mészáros Orsolya és Kováts István által vezetett feltáráson a templomhoz tartozó épület (talán toronyként értelmezhető) falai és két részlegesen feltárható sír bukkant elő. Az ásátáson a 14–15. századi rétegek alatt őskori (késő bronzkori) települések és nagy mennyiségű kerámia is előkerült. A maradványok és a kőfaragvány-anyag alapján a falak a 14. század közepén, második felében már biztosan álltak. Bár elképzelhető, hogy ez a temp-

1. kép A lelőhely és a feltárás helyszíne 1: M=1:2000; 2: M=1:1000
Fig. 1 Location of the site and plan of the excavated area 1: Scale: 1:2000; 2: Scale: 1:1000

2. kép Az építkezés és a leletmentés 2008-ban
Fig. 2 The construction site and the rescue excavation in 2008

lom azonos a forrásokban említett Szűz Mária plébániatemplommal, az eddig ismert írott és régészeti adatok egyelőre nem elegendők a középkori város két templomának védőszentek szerinti azonosításához (MÉSZÁROS 2007, 203–234; MÉSZÁROS 2009, 214; BUZÁS–MÉSZÁROS 2008, 90–92).

Széchenyi utca 11.

A telken (jelenleg Művelődési Ház) 2003-ban Gróf Péter gázvezeték fektetése során az utca és az épület közti területen 80–100 cm mélységben 13–15. századi kerámiatöredékeket talált. A földmunkák során más lelet nem került elő (GRÓF 2003).

Széchenyi utca 12.

A területen 2005-ben Gróf Péter és Kováts István vízvezeték ásásakor 60–80 cm-es mélységből kevés későközépkori (14–15. század) kerámiatöredéket gyűjtött be. Régészeti korú objektum nyomát nem tudták megfigyelni (KOVÁTS 2005).

Széchenyi utca 13.

A telek utcafronthoz közelebb eső szakaszán Kováts István 2008-ban építkezést kísérő földmunkák során 60 cm mélységből kevés késő középkori (14–15. századi) kerámiatöredéket gyűjtött. Régészeti korú objektum nem került elő. A telek a Széchenyi utca 4–10. számú teleksor alatt lokalizált templom közelében, az utca túlsó oldalán fekszik. A régészeti megfigyelés során bebizonyosodott, hogy a Széchenyi utca északi felének keleti, hegyoldal felőli része az új- és legújabb korban feltöltődött (KOVÁTS 2008).

Széchenyi tér

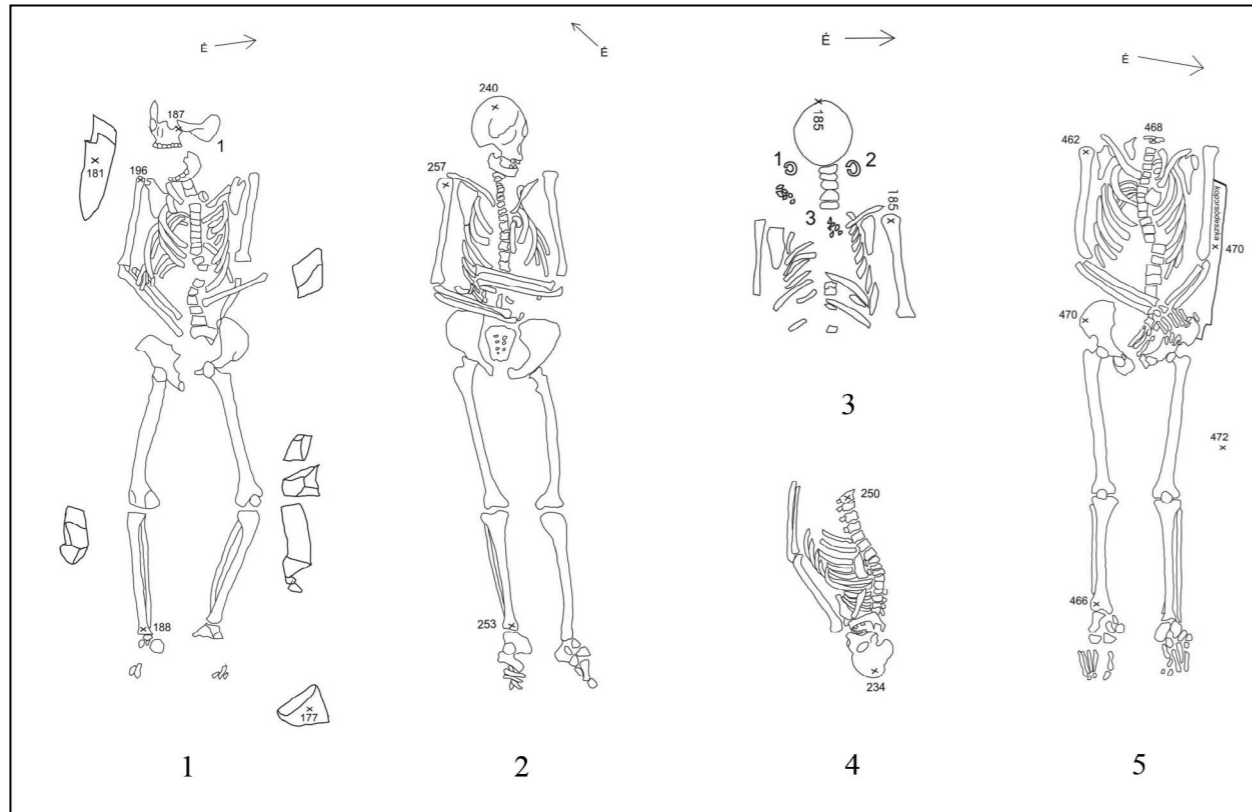
Az utca központi helyén fekvő Széchenyi téren (1848-as emlékmű) a 19. számú ház előtt Szőke Mátyás 1980-ban csatornázás során két 60–70 cm vastag középkori falat figyelt meg (MÉSZÁROS 2009, 215, további hivatkozásokkal).

Széchenyi utca 19.

1968–1969-ben Szőke Mátyás a Széchenyi utca 19. szám alatti területen, leletmentés során késő avar és honfoglalás-kori temető sírjait tárta fel és őskori, valamint középkori telepjelenségeket rögzített. A mintegy 80 m²-en folyó feltárás során 14 sír került elő (2 őskori, 7 avar és 5 honfoglalás kori) amelyeket egy őskori telepbe ástak (SZŐKE 1968, SZŐKE 1969, SZŐKE 1970, GRÓF 2000). Az ásató a telek keleti, hegyoldal felőli részén 14–15. századi kemencét és ház nyomait figyelte meg (MÉSZÁROS 2009, 214, további hivatkozásokkal).

Széchenyi utca 23.

1998-ban a házhoz tartozó telken az épület háta mögött, faültetéskor 40–50 cm mélységben emberi csontváz került elő. A temetkezést Gróf Péter tárta fel. A délkelet-északnyugati tájolású gyermeksír egyetlen melléklete 11 db világoskék, sötétkék, zöld, ezüst színű valamint fehér csíkokkal díszített piros hasáb és összetett rúd alakú gyöngyből álló gyöngysor volt. Ennek alapján a sír a késő avar időszakra keltezhető. Az ott lakók elmondása szerint a ház hátsó oldalán levő kazánház építésekor az 1998-ban előbukkant sírtól mintegy 2,4 m távolságban korábban is előkerült csontváz (GRÓF 1998).

3. kép Az Árpád-kori sírok. 1: 1. sír; 2: 2. sír; 3: 7. sír; 4: 3. sír; 5: 4. sír
Fig. 3 The Árpadian Age graves. 1: Grave 1; 2: Grave 2; 3: Grave 7; 4: Grave 3; 5: Grave 4 sír

Az Árpád-kori temető részlete

A 2008. évi, mindössze néhány napos leletmentés során a hypocaustum előtti rézsűben gépmunka által megbolygatott területen hét Árpád-kori sír – amelyből kettő a gépmunka során megsemmisült –, késő középkori (14–15. századi) kerámiatöredékek, vastárgyak (szögek, iszkábák) valamint kis mennyiségben újkori cseréptöredékek láttak napvilágot.³

A temetkezések közül kisebb-nagyobb mértékben bolygatott állapotban ötöt lehetett feltárni. Egy további sír a hypocaustum kemencéje alatt feküdt és hozzáférhetetlen volt, egyet pedig az objektum déli falának leásásával pusztítottak el. Legalább három sír szétszórt csontmaradványai a környéken megbolygatott földből kerültek elő. A kelet-nyugati vagy nyugat-keleti tájolású temetkezések zöme a löszterasz délnyugati részén feküdt.

Az 5. és a 6. sírt a gépi földmunka szétrombolta, csak a csontvázak bizonyos részeit sikerült megmenteni. Nagy számban kerültek elő továbbá szórvány, sírokhoz nem köthető emberi csontmaradványok is. Ennek alapján a temető pontos sírszámát nem lehet megbecsülni.

A feltárt sírok leírása

1. sír (3. kép 1). Tájolás Ny-K. Felnőtt (női) váz, karok tompaszögben behajlítva medence felett a gerincoszlopon. Koponya felső része gépi bolygatás miatt hiányzik. A kéz ujjcsontjai kimozdultak. A sír északi és déli oldala kővel volt kirakva.

Leletanyag: bal halánték mellett bronz hajkarika (4. kép 1). Néhány ujjcsonton bronz patina maradvány.

2. sír (3. kép 2). Tájolás Ny-K. Jó megtartású felnőtt váz, nyújtott helyzetben. A karok derékszögben behajlítva feküdtek a gerincoszlopon, az ujjcsontok egy része hiányzott. Leletanyaga nem volt.

3. sír (3. kép 4). Tájolás K-Ny, a többi sírral ellentétes. Erősen bolygatott gyereksír, csak a felkar illetve az alkarcsontok, a gerincoszlop és a koponya maradtak meg. A csontváz bal oldala és a test alsó része hiányzik. A koponya töredékes, hátsó része hiányzik. A bal kar a test mellett, könyökben, tompaszögben behajlítva feküdt. Leletanyag: a csontváz felszedésekor a koponya alatt, a fej baloldalán bronz S-végű hajkarika és egy sima karika kerültek elő (4. kép 2–3).

4. sír (3. kép 5). Tájolás Ny-K. Háton fekvő felnőtt váz. A karok könyökben behajlítva, kezek a medence felett

feküdtek. A koponyát a munkagép megsemmisítette. A bal vállnál koporsómaradvány figyelhető meg. Leletanyag: a jobb gyűrűsujjon bronz karikagyűrű. A bal kisujjon hasonló bronz karikagyűrű (4. kép 6–7).

7. sír (3. kép 3). Tájolás Ny-K. Háton fekvő, erősen bolygatott női váz, az alkarok és a medencétől a test teljes alsó része hiányzik. A koponya hátsó része maradt meg. Leletanyag: mindkét halántékon egy-egy bronz hajkarika (4. kép 4–5), jobb vállnál és a mellkason hengeres és lencse alakú üvegyöngyök (5. kép).

Temetkezési szokások

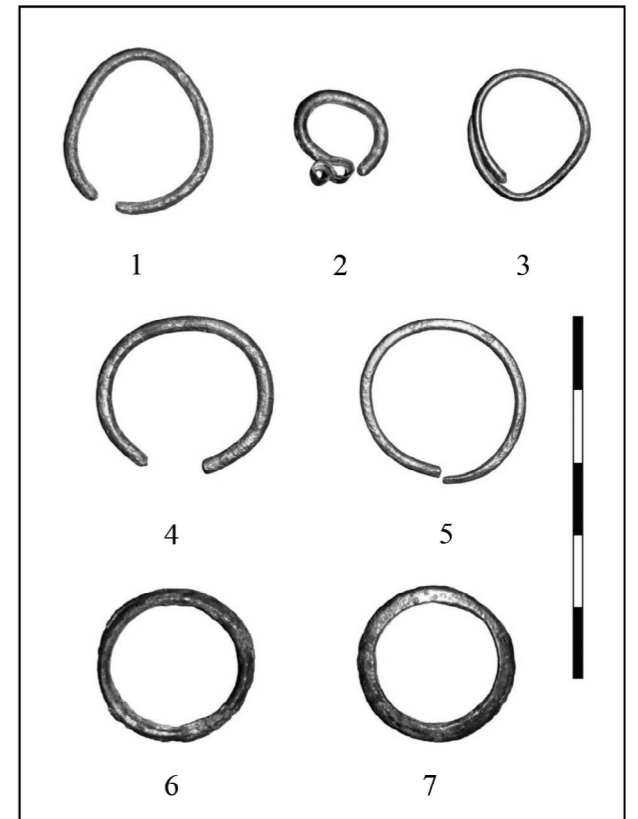
A temetkezések sorban helyezkedtek el, egységes nyugat-keleti tájolással. A tájolás megfelel a korban elterjedt szokásnak (TETTAMANTI 1975, 91; RITÓÓK 2004, 119). A sírok esetében sírfolt, ill. sírgödör nem volt észlelhető, koporsónyom egyetlen esetben (4. sír) figyelhető meg. A vázak háton, kinyújtott helyzetben feküdtek, a karok a medence felett, a csigolyákon feküdtek, azaz a hasra voltak hajlítva.

A sírok leletanyaga (4–5. kép)

Leleteket négy sírban találtunk. Ezek kivétel nélkül viseleti díszeknek (hajkarika, gyöngysor, gyűrű) bizonyultak. A hajkarikák halánték táján kerültek elő az 1. (4. kép 1), a 3. (4. kép 2–3) és a 7. sírből (4. kép 4–5), ez utóbbiból párosan mindkét halántéknál. Egyszerű nyitott, kerek átmetszetű huzalkarikák az 1. és 7. sírban voltak. A 3. sírban kerek S végű hajkarika és egy egymásra hajlított huzalkarika került elő.

A hajkarikákkal foglalkozó eddig szakirodalmi megállapítások szerint az egyszerű, nyitott nagyméretű huzalkarikák – a visegrádi példányok 2,3–2,7 cm közötti átmérőjűek – a 11. század elejétől jelennek meg (SZÖKE–VÁNDOR 1987, 53–54). Visegrádon a nyitott végű, egyszerű huzalkarikák egymás melletti temetkezésben, ill. a 3. sírban S végű hajkarika nyitott, egymásra hajlított végű hajkarikával együtt került elő. Ez utóbbi sírban a karika végét szélesre kalapálták, ezt az ún. nyitrai típust a 11. század közepétől használják (ISTVÁNOVITS 2003, 285; MESTERHÁZY 1966–1967, 149).

A 7. sírban két nyitott hajkarika (4. kép 4–5) mellett a mellkason gyöngysor volt (5. kép). Ezek között a 26 darab üvegyöngy mellett egy pántszerű, nyitott, kissé domborodó bronz karika is volt, amelyet gyöngyként fűztek fel. A gyöngyök csavart rúd alakú, kékes, kékesszürke, barna (7 db), világosbarna, kékesszürke gömb, lapított gömb és korong alakú példányok (19 db), ez utóbbiak átmérője 0,7–1 cm. A rúdgyöngyök hossza 1–1,3 cm,

4. kép A sírok leletei. 1: 1. sír; 2–3: 3. sír; 4–5: 7. sír; 6–7: 4. sír

Fig. 4 Grave goods from the burials. 1: Grave 1; 2–3: Grave 3; 4–5: Grave 7; 6–7: Grave 4

átmérője 0,6–0,7 cm. A „bronzgyöngy” átmérője 1 cm, a pánt szélessége 0,7 cm, vastagsága 0,1 cm. A visegrádi gyöngysor darabjai megfelelnek a 11–12. századi temetők gyöngytípusainak (ISTVÁNOVITS 2003, 293–295, további irodalommal).

A 4. sírből 2 db. öntött, zárt bronz gyűrűt ismerünk, mindkettő 2,2 cm átmérőjű (4. kép 6–7). A vastagabb karikájú (0,4 cm) domborodó, félhold átmetszetű, a vékonyabb karikájú (0,2 cm) pántszerű, háromszög átmetszetű. Ezek a zárt gyűrűtípusok a 11–12. századi köznépi temetők jellemző ékszerei közé tartoznak (TETTAMANTI 1971, 221; SZÖKE–VÁNDOR 1987, 76).

A késő középkori hypocaustum

A leletmentés során a domboldalban fekvő löszterazon egy nagyobb méretű, talán faszervezetű (fachwerk?) lakóépülethez tartozó hypocaustum részlete, egy kelet-nyugati tájolású, agyagba rakott kövekből emelt, boltíves fűtőkemence látott napvilágot (6. kép 1–3). A boltozat szárazon rakott köve-

5. kép A 7. sír gyöngysora
Fig. 5 The bead necklace from Grave 7

in, alatta és környékén mindenütt erős tüzelés-és koromnyomokat, paticsdarabokat figyeltünk meg, az ív alatt húzódó térben vastag hamuréteg volt. A boltív szabálytalan, de nagyjából egyforma méretű, megmunkálatlan, hosszúkás kövei felett viszonylag vastag rétegben kötőanyag nélkül épített patak-kő-sor volt, ennek alsó és középső rétege szintén kormos volt. E felett nagyobb faragott kőlapokból álló felület húzódott az építmény lezárásaként. A falak átlagos vastagsága 50–60 cm volt. A kemence jó állapotú fedőlapjának – és egyben a padlónak – kövei 'in situ' megmaradtak, bennük a tüztérbe vezető, kődugóval ellátott kerek nyílásokkal és egy falazott csatornával. Az objektum keleti felét a tüztér felőli oldalon faragott kövekből épített füst-elvezető nyílás zárta le. Ennek aknáját nagyrészt feltártuk, ezt még a középkorban a kemence használatának megszűnése után szemétdörmnek használhatták; belőle igen nagy mennyiségű 14–15. századi leletanyag (kerámia, cseppes pohár töredékei, vas tárgyak, állatsontok) került elő. Az objektum délkeleti sarka egy, az épület építésénél nem sokkal korábbi (13. század vége, 14. század eleje) réteget vágott át, amely rétegsort esetleg egy itt állt korábbi építmény nyomaként azonosíthatunk. A kemencéhez tartozó helyiség, illetve épület részletei nem kerültek elő; ezek nagy valószínűséggel az ásatási területen kívül, a terasz keleti felében húzódnak.

Az igen jó állapotú objektum használatát – egy fedőlapként szolgáló kváder felületéről közvetlenül előkerült szerezsenfejes dénár alapján (UNGER 1974,

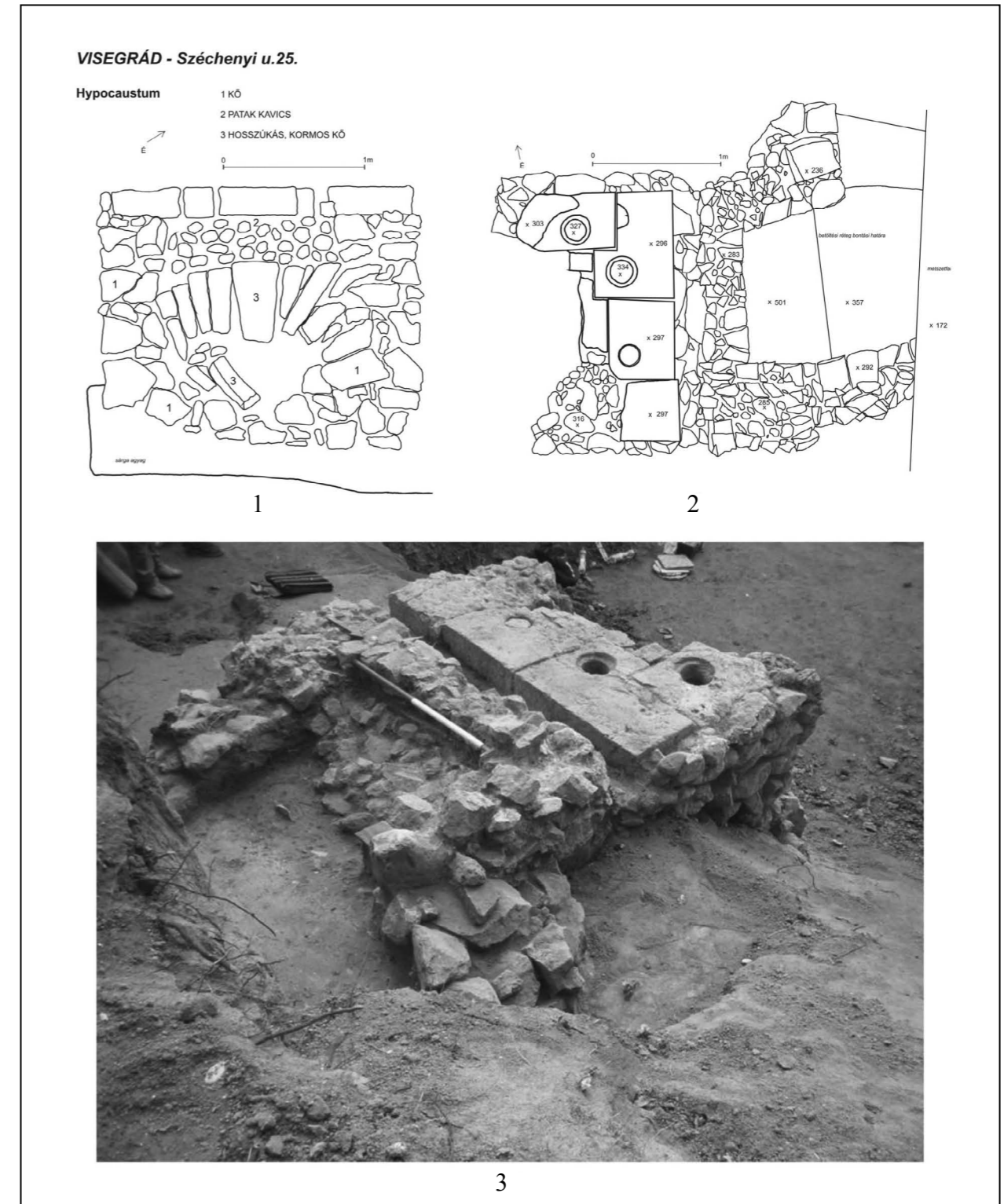
82, XXII. T. 432; CNH II.2-89A) – a 14. század második felére keltezhetjük. A kemence feltehetően a domboldalban húzódó épület nyugati sarkában, közvetlenül az épülethez illeszkedve, vagy az épületen belül, de mindenféleképpen a fűtendő helyiség alá süllyesztve állhatott.

Ettől az objektumtól északnyugatra a löszteraszon egy kisméretű, ovális vagy kerek tapasztott felülettel rendelkező, külső kemencét is megfigyeltünk. Az itt kialakított metszetsfal és az itt húzódó telekhatár miatt ezt csak részben tudtuk kibontani. A belőle előkerült leletanyag csekély (kevés jellegzetlen kerámia), azonban réteg- és szintviszonyai alapján ezt az objektumot szintén a 14. század második felére datálhatjuk.

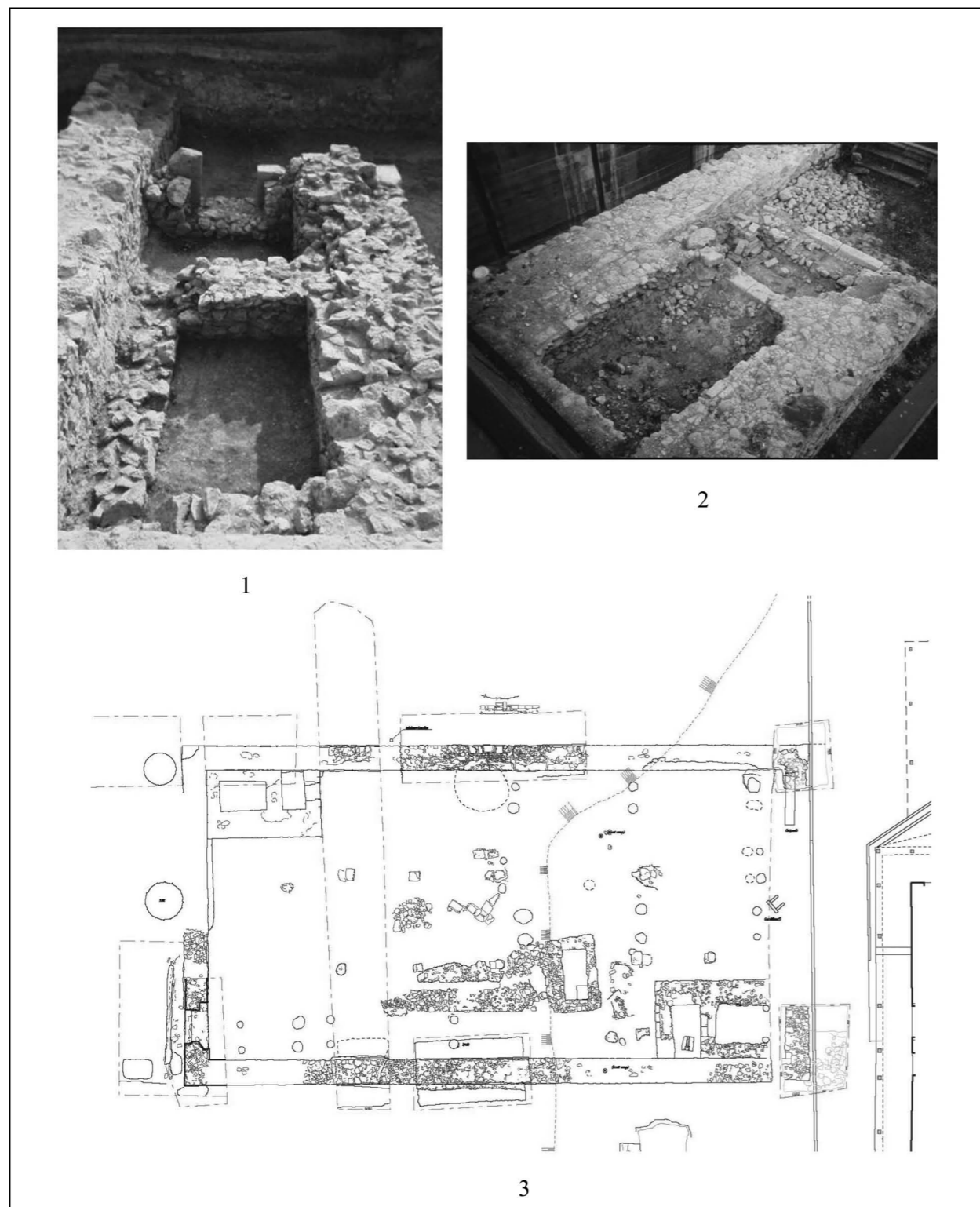
A hypocaustum előkerült részlete több szempontból is jelentősnek mondható. Párhuzamok alapján (F. TÓTH 1963, 427–447) a feltárt fűtőkemence ahhoz a típushoz sorolható, ahol a tüztér nem téglából falazott boltívek együttese, hanem a fölé kerülő kövekből összeékelt és összeszorított hézagos boltozat fedte. Ilyen módon a kemence fölötti kő-, illetve kavicsboltozat önmaga súlyát tartotta meg. A boltozatra kavicsokból és patak-kövekből álló, vastag töltést helyeztek. E fölött húzódott a fűtendő helyiség padlója, melyet nagyobb kőlapokkal burkoltak le. A kőlapokon nyílásokat hagytak, amelyek felülről fedőkkel vagy kődugókkal lezárhatók voltak. A kavicsréteg sokáig tárolta a meleget, és egyenesen fűtést biztosított a tűz elalvása után is. A füstöt, égésterméket a kemence szájával szemközti oldalon levő kémény kürtőjének segítségével vezették el. Ilyen szerkezetű és kialakítású fűtőkemence korábban nem került elő Visegrádon. A városban és a királyi palotában folyt feltárások során ugyanakkor több téglából emelt hypocaustum – elsősorban az azokhoz tartozó kemencék, illetve fűtőkamrák maradványa – is előbukkant.

Hypocaustumok a késő középkori Visegrádon

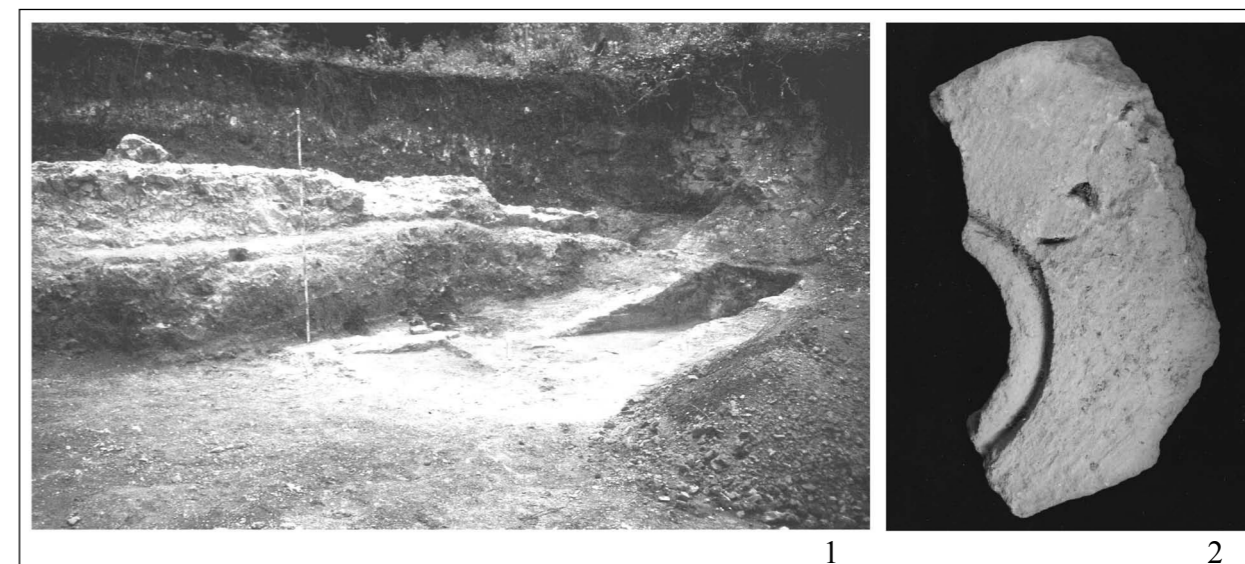
A meleg levegő áramoltatásának elvén működő, padló alatti fűtési rendszer, a hypocaustum ókori – görög-római – eredetű (KABA 1991, 33–36). Valószínűsíthető, hogy a kora-középkorban sem tűnt el teljesen, sőt a Karoling időkben is fennmaradt klasszikus formájában, elsősorban kolostorokban (F. TÓTH 1963, 432). A 12. századtól kezdve jelent meg a hypocaustumok egy újabb formája, amelynek központi eleme – az ókorival ellentétben – egyetlen padló alatti tüzelőkamrából állt, és amely a fűtendő helyiséggel közvetlenül, lefedhető nyílásokkal érintkezett. A direkt légfűtésű rendszerek használata a 12–14. században általánossá vált Európa-szerte;

6. kép 1: A hypocaustum-kemence homlokzati rajza; 2: A hypocaustum-kemence felülnézeti rajza; 3: A feltárt hypocaustum részlete északkelet felől
Fig. 6, 1: Facade of the hypocaust furnace; 2: Top view drawing of the hypocaust furnace; 3: Detail of the excavated hypocaust from the north-east

7. kép 1: Kora Anjou kori lakóház északkeleti sarkában feltárt hypocaustum; 2: Kora Anjou kori lakóház délnyugati sarkában feltárt hypocaustum; 3: Kora Anjou-kori lakóház a visegrádi királyi palota alsó fogadóudvaráról (alaprész).
Fig. 7, 1: Hypocaust in the north-eastern corner of an early Angevin period residential building; 2: Hypocaust in the south-western corner of an early Angevin period residential building; 3: Groundplan of an early Angevin period residential building in the lower courtyard of the royal palace at Visegrád

8. kép 1: A Visegrád-Fő utca 19. szám alatt előkerült 14. századi hypocaustum maradványa; 2: Hypocaustum-fedőlap töredéke a visegrádi fellegrárból (Bozóki 2012, 201, 147. kép)
Fig. 8, 1: Remains of the 14th century hypocaust found at Visegrád-19 Fő Street; 2: Fragment of a hypocaust cover slab from the Visegrád palace (after Bozóki 2012, 201, Fig. 147)

ebben az időszakban különböző változatai nemcsak kolostorokban, hanem palotákban, várakban, sőt polgárházakban és középületekben is használatban voltak (F. TÓTH 1963, 432–439). A késő középkori Visegrádról – a fentebb röviden ismertetett objektummal együtt – összesen hét hypocaustum maradványa ismert; ebből öt a királyi palota területéről és egy további a palota közvetlen közelében elhelyezkedő városi telekről.⁴

Miután 1323-ban I. Károly Temesvárról Visegrádra helyezte a székhelyét, a tatárjárás után kialakult hospes-településből uralkodói igazgatási központ, királyi rezidencia és a középkori Magyarország székhelye lett. A késő középkori település magában foglalta a királyi udvart az udvartartásra szolgáló épületekkel és a mellette a 14. századtól kialakuló várost a polgári és nemesi épületekkel, egyházi intézményekkel együtt (MÉSZÁROS 2009, 11–13). Központja a királyi palota évszázadok alatt, fokozatosan kiépülő épületegyüttese lehetett. Talán nem véletlen, hogy a Visegrád területéről előkerült hypocaustumok zöme éppen erre a területre lokalizálható.

A hypocaustumok nagyobb hányada a királyi palota épületegyüttesének kiépítését közvetlenül megelőző időszakból származik. A palota előzményének I. Károly városi háza tekinthető, amelyről először Zách Felicián 1330. évi merényletkísérlete kapcsán értesülünk. A régészeti megfigyelések sze-

rint is a palota területéről ismert a legtöbb és legnagyobb méretű, biztosan I. Károly korára keltezhető épület (BUZÁS 2010, 12). Ezek egyike az északnyugati palotaszárny nagy fogadóudvarán 1995–1996-ban feltárt 14×28 méter alapterületű, észak-déli tengelyű, eredetileg emeletes kőépület (7. kép 3), amelynek földszinti északkeleti (7. kép 1) és délnyugati (7. kép 2) sarkában egy-egy hypocaustum maradványa került elő (BUZÁS–DEÁK–BODÓ 2003, 12–16). Ezek az emeleti szobákat fűthették. Ugyanakkor a földszintre bezuhanva egy kandallónak és egy szemeskályhának a töredékei is előbukkantak. A sokféle fűtőberendezés egyidejű használata okvetlenül arra utal, hogy az emeleti tér – a földszintivel ellentétben – több helyiségre volt osztva, amelyek egy részét hypocaustummal, más részét pedig kályhával fűtötték (BUZÁS 2010, 14). A két hypocaustum közül a délnyugati sarokban feltárt objektum maradt meg jobban, ennek belső szerkezete is többé-kevésbé épnek tekinthető. Bár a hypocaustum-kemence felmenő részei elpusztultak, az előkerült bordaindítások alapján feltehető, hogy téglával boltozták. A bordaindítások között, illetve a tűztérbe zuhanva, valamint a fűtőkemence környékén átégett patakkavicok, kisebb patakkövek tömege feküdt, amelyek a boltozat felett húzódó hőtároló töltésréteg maradványai lehettek. Az omladékrétegben volt egy ép fedőkőlap is kerek, peremes lyukkal. A fűtőajtónak csak a küszöbrésze maradt fenn, maga a tüzelő-

kamra erősen lepusztult (BUZÁS–DEÁK–BODÓ 2003, 12–16). A lakóépületként azonosítható építményt az előkerült gazdag leletanyag (érmek, kerámia, fémleletek) a 14. század első felére keltezi.

A palota déli részén álló I. Károly-kori épületcsoport házai közül az egyik, 20x7,5 méter alapterületű, észak-déli tengelyű ház földszintjének két helyisége közül az egyik hypocaustummal ellátott szoba volt. A padló alá süllyesztett hypocaustumkemencét a két helyiség között húzódó, sziklába mélyített lépcsőházon keresztül lehetett megközelíteni. Az objektum csak kevéssé maradt meg; a rendelkezésre álló adatokból úgy tűnik, eredetileg ez is téglából épülhetett (BUZÁS 1991, 33; BUZÁS 2010, 16). A házat szintén az Anjou-kor első felére lehet datálni.

Károly Róbert halála után 1347-ig I. (Nagy) Lajos király Visegrádon tartotta udvarát. Ebben az időszakban kezdődött el a palota átépítése, amely 1347-től az udvar Budára költözésével félbeszakadt. Bár az uralkodó csak 1355-ben költöztette vissza udvartartását Visegrádra, a palota nagy építkezései már 1352-ben újra megkezdődtek és egyre nagyobb ütemben folytatódtak, így az I. Károly idején már használatba vett déli épületcsoport területén is (BUZÁS 2010, 17–44). A hegyoldal lábánál a 14. század első fele óta álló épületet átalakították, faszerkezetű emeletét újjáépítették, valamint új szárnyak hozzáépítésével nagyméretű, T-alaprajzú együttesé bővítették. A ház földszintjének kibővítésével az új traktusban is hypocaustumot építettek (ezzel párhuzamosan az emeleten a korábbi kályha helyett egy kisebb szemeskályhát emeltek). Fő felmenő részei szintén téglából készültek. Az épület alapincézett volt; a pince területének csaknem a felét elfoglalta a hypocaustum-kemence, amellyel a felette levő szobát fűtötték. Ezt a helyiséget valószínűleg egy, az épület oldalához épített lejáraton lehetett megközelíteni. Az épület bontására az előkerült éremleletek tanúsága szerint a 14. század végén kerülhetett sor (BUZÁS 2010, 37–38).

A 14. század második felében kiépülő palotaépület északkeleti szárnyának második emeletén kapott helyet a palota fürdője, amelyhez szintén tartozott hypocaustum (BUZÁS 2003, 151–166). Kemencéjének felmenő falai téglából készültek, boltozatát is téglaivekkel alakították ki. Maga a fürdő három részből állt: első helyiségét egy téglalap alakú előtér képezte, amelyből két másik kamra nyílt. Ez utóbbi kettő között állt egy kerek kemencére épült vízmelegítő tartály, amelyet a padlószint alatt elhelyezett kamrából fűtöttek. Innen fűtötték a vízmelegítő kemencétől délre elhelyezkedő kamra (izzasztókamra?) alatt épült hypocaustumot is. A

vízmelegítőől északra, a fürdő hátsó falába mélyített fülke volt a faragott kőlapokból kialakított kád-dal ellátott fürdőhelyiség, amelynek hátsó falában futott az a vízvezeték, amely a kádat, a vízmelegítő tartályt és a hypocaustum feletti helyiséget is ellátta vízzel. A fürdő térszerkezetének és működésének rekonstrukciója alapján valószínűsíthető, hogy a hypocaustummal csak a felette húzódó, izzasztókamraként azonosítható helyiséget fűtötték. A helyiségek értelmezése Antonio Bonfini leírása alapján lehetséges (idézi BUZÁS 2003, 153). Szövege szerint a fürdő két helyiségből áll: egy caldariumból és egy frigidariumból, vagyis egy hypocaustumból és egy „baptisterium”-ból (medencéből). A feltárt maradványok megfelelnek a leírásnak: ennek megfelelően a hypocaustumos kamra azonos lehet a Bonfini által említett caldariummal, vagyis izzasztókamrával, míg a medencével (kád-dal) ellátott helyiség lehetett a frigidarium, azaz a tulajdonképpeni fürdő. A fürdő építése és kialakítása I. Lajos uralkodásának idejére, az 1360-as évekre tehető, a 15. század második felében jelentősen átépítették (BUZÁS 2013, 25).

A királyi palota közvetlen közelében, a palotakerttől északra a Fő utca 19. számú telken, a kert keleti felében a hegyoldalon tereprendezés során egy 14. századi kőépület egyik hosszanti főfalának részlete került elő. A ház délkeleti belső sarkában Buzás Gergely és Szőke Mátyás feltárták az egykori padlószint részletét, valamint egy padlószint alá süllyesztett, téglából épült kemencének és az ehhez kapcsolódó fűtőternek a maradványait (8. kép 1). A kemence téglalap alaprajzú, 3,25x0,75 m belméretű volt. Keleti oldalfalának megmaradt alsó három sora és padkája is agyagba rakott téglából épült. A kemence fűtőtere az északi oldalon volt, padlóját sárga agyaggal tapasztották le, 35 cm vastag falai agyagból készültek, benne néhány téglát is megfigyeltek. Az ásatási megfigyelések szerint az objektum hypocaustumhoz tartozott, a kemence betöltéséből előkerült leletanyag (főleg kerámia) alapján a 14. századra keltezhető (BUZÁS 1998; MÉSZÁROS 2009, 198).

A fentebb röviden ismertett objektumokon kívül hypocaustumokhoz köthető, 'in situ' régészeti jelenségek nem kerültek elő Visegrád területéről. Ennek ellenére biztosra vehető, hogy a fellegrádban – pontosabban valószínűsíthetően annak a 14. században kiépülő északnyugati palotaszárnyában – is állhattak ilyen rendszerek. A faragott kőanyagban több, hypocaustumhoz tartozó töredéket sikerült azonosítani. Ilyennek tekinthető két fedőlap-töredék a légáteresztő-nyílás kávájának peremrészletével és illesztési felülettel (8. kép 2), valamint egy további darab, amely feltehetően szintén légfűtés záróeleme

lehetett (BOZÓKI 2012, 152).⁵ Bár pontosabb régészeti kormeghatározás nem lehetséges a fellegrádon belüli lelőhelyek és lelőkörmények ismerete nélkül, a művészettörténeti kutatások mindhárom darabot a 14. század első felére datálják. Eredeti lelőhelyük bizonytalan; ennek ellenére feltételezhető, hogy a fellegrád Károly Róbert-kori átépítése során a felsővárban emelt reprezentatív nyugati palotaszárny földszinti helyiségében állhatott az a hypocaustum, amely az emeleti – az ásatási megfigyelések szerint faburkolatos –, kisebb szobát fűtötte. Biztosan csak annyi állítható, hogy az előkerült hypocaustum-fedőlap töredékek egy részét a korai építési periódusok egyikében építhették be; egy részük szórványként, míg néhány darab másodlagos helyzetben befalazva került elő (BOZÓKI 2006, 11).

Összefoglalás

A Duna ártéri teraszához (103–104 Bmf) képest az Apátkúti-patak bal partján a mai Svábhegy lábánál levő terület 7–17 m-rel van magasabb szinten; a Széchenyi u. 25. sz. előtti utcaszint, 110. 48 Bmf, míg a hegyoldalon levő lelőhely a 115–120 Bmf magasságban található. Ez önmagában az emberi megtelepedés szempontjából nem döntő jelentőségű, mert Visegrád területén az őskortól a török korig mind az ártéri teraszon, mind az ún. városi teraszon ismerünk településre utaló objektumokat és leleteket (Visegrád Árpád-kori lelőhelyeiről ld. GRÓF 1989, 57–65; GRÓF 1993, 513–534; GRÓF 1997, 179–190; GRÓF 2000, 96–109; GRÓF 2001a, 31–40; GRÓF 2001b, 99–108; GRÓF 2011, 485–497; SZŐKE 2000, 363–364; BUZÁS–BORUZS–MERVA–TOLNAI 2014). A környék jelenlegi kutatástörténete alapján az alábbiakat jelenthetjük ki: nem ismerünk Árpád-kori egyházi épületet, az eddigi leletmentések, leletmegfigyelések alapján komolyabb 10–13. századi település meglétére sem gondolhatunk. Ebből következően valószínűleg kisebb településhez tartozó, csekély sírszámú temetőrészlet került elő a Széchenyi u. 25. sz. telken végzett leletmentés során. A sírokban talált viseleti díszek alapján a köznépi temetőt a 11–12. században használhatta az itt élő közösség. A temetkezések az ásatási területtől

Jegyzetek

- 1 Köszönet illeti Boruzs Katalin (Mátyás Király Múzeum), Buránszki Nóra és Sarkadi Gergely (Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ) régész kollégákat, akik a leletmentés és dokumentálás terepi munkáiban és a dokumentáció összeállításában vettek részt,

északra mintegy 50 méterre, a Széchenyi utca 19. szám alatt az 1960-as években feltárt késő avar és honfoglalás kori temetőrészletnél későbbiek, azzal nem hozhatók összefüggésbe.

A lelőhelyen előkerült, a 14. század második felére keltezhető hypocaustum szerkezeti megoldásait tekintve eltér a Visegrádon eddig ismert hasonló korú fűtőberendezésektől. Ebben az esetben a tűzteret nem téglából falazott boltívek fedték, hanem szárazon rakott kővekből épített boltozat. Az eredetileg járószint alá süllyesztett hypocaustumhoz tartozó épület nem került elő, maradványai valószínűleg az ásatási területtől keletre, a hegyoldalban húzódnak.

Visegrád késő középkori topográfiáját (MÉSZÁROS 2009) annyiban módosítja a feltárás, hogy a település határa az eddig feltételezettnél délebbre tolódik. Úgy tűnik, hogy a Széchenyi utcai középkori templomtól déli irányban is számolhatunk komolyabb lakóépületekkel, noha az kétségtelennek látszik, hogy a mai Széchenyi utca déli fele a város ritkábban beépített részei közé tartozott. Érdekes, a területre is vonatkoztatható egybeesés viszont az az okleveles adat, amely egy 1338-ban megosztással létrejövő telekről tudósít. Az oklevél szövege szerint az új telekhatár a hegy felől indul, elhalad egy kívülről fűthető szoba (stuba) és egy szomszédos ház mellett, majd a város útját keresztezve visszatér kiindulópontjához, a templom mellé. A telek a Szűz Mária templom és a (középkori) főút mellett van, a keleti oldalon (MÉSZÁROS 2009, 163). Amennyiben azt a feltételezést fogadjuk el, hogy a leírásban szereplő teleksor és templom a Széchenyi utcai lelőhelyekre vonatkozik, akkor ez a hipotézis – legalábbis áttételesen – közelebb viheti a kutatást a két középkori visegrádi templom védőszentek szerinti azonosításához. Sajnos azonban a jelen pillanatban rendelkezésre álló régészeti és történeti adatok alapján ez egyértelműen nem lehetséges. Amennyiben lehetőség nyílik a terület régészeti kutatásának folytatására, valamint megtörténik az előkerült leletanyag részletes feldolgozása, valószínűleg számos – különösen az Árpád-kori és késő középkori Visegrád topográfiáját érintő – kérdés is pontosíthatóvá válik a jövőben.

- valamint Molnár Évát (Mátyás Király Múzeum), aki a rajzok elkészítésében volt segítségünkre. A 4. és 5. képet Hornyák László készítette. A sírmelléketeket Grósz Zsuzsanna és Szőke Éva (Mátyás Király Múzeum) restaurálta.
- 2 A Széchenyi utca – elsősorban középkori – lelőhelyeit Mészáros Orsolya gyűjtötte össze, ld.

- MÉSZÁROS 2009, 214–215.
- 3 Az ásatáson előkerült leletanyag Gy.2008.4.1–Gy.2008.4.91 gyűjteményi számok alatt nyilván tartásba véve, jelenleg leltározatlan, a Mátyás Király Múzeum régészeti gyűjteményében elhelyezett.
- 4 A területre vonatkozó dokumentációkért és hasznos észrevételeiért Buzás Gergely múzeumigazgatónak (Mátyás Király Múzeum) tartozunk köszönettel.
- 5 439.71, 439.72, 439.73. számú katalógustételek alatt leltározott.

IRODALOM

- BOZÓKI 2006 BOZÓKI L., *A fellegrád leírása és építéstörténete*. In: Buzás G. (szerk.), *A visegrádi fellegrád*. Visegrád régészeti monográfiái 6. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, Visegrád 2006, 7–25.
- BOZÓKI 2012 BOZÓKI L., *Lapidarium Hungaricum* 8. In: Lövei P. (szerk.), *Pest megye II. Visegrád Alsó-és Felsővár*. – *Lapidarium Hungaricum* 8. Burg Visegrád. Budapest 2012.
- BUZÁS 1991 BUZÁS G., *A visegrádi királyi palota déli épülettömbjének feltárása*. Műemlékvédelmi Szemle 1992/2, 32–43.
- BUZÁS 1998 BUZÁS G., *Visegrád, Fő utca 19. Ásatási jelentés és napló*. MKM Adattár, Kézirat, 1998. július 1.
- BUZÁS 2003 BUZÁS G., *A visegrádi királyi palota fürdője*. – *The bath of the Royal Palace in Visegrád*. BudRég XXXVII (2003) 151–166.
- BUZÁS 2010 BUZÁS G., *A visegrádi királyi palota története*. In: Buzás G.–Orosz K. (szerk.), *A királyi palota*. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád 2010, 11–107.
- BUZÁS 2013 BUZÁS G., *A visegrádi királyi palota*. Kiállítási vezető. Archeológia Könyvek I. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád 2013.
- BUZÁS –BORUZS–MERVA –TOLNAI 2014 BUZÁS G.–BORUZS K.–MERVA SZ.–TOLNAI K., *A kora középkori kontinuitás kérdése a visegrádi későcsászárkori erődben a legújabb régészeti kutatások tükrében*. Magyar Régészet Online Magazin 2014 tavasz www.magyarregeszet.hu, www.hungarianarchaeology.hu
- BUZÁS–DEÁK–BODÓ 2003 BUZÁS G.–DEÁK Z.–BODÓ B., *A visegrádi királyi palota Anjou-kori kőtára*. Visegrád régészeti monográfiái 5. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád 2003.
- BUZÁS–MÉSZÁROS 2008 BUZÁS G.–MÉSZÁROS O., *A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatása*. Magyar Sion (44) új folyam 2/1 (2008) 71–104.
- F.TÓTH 1963 FEUERNÉ TÓTH R., *Középkori hypokaustum a Margitszigeten*. – *Mittelalterliches Hypokaustum auf der Margaretinsel*. BudRég XX (1963) 427–447.
- GRÓF 1989 GRÓF P., *Árpád-kori szabadban levő kemencék Visegrád-Lepencén*. – *Im Freien stehende Backöfen aus der Árpádenzeit in Visegrád-Lepence*. DRK 1989, 57–65.
- GRÓF 1993 GRÓF P., *Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiájához*. – *Neue Beiträge zur frühárpádenzeitlichen Topographie von Visegrád*. HOMÉ XXX–XXXI/2 (1993) 513–534.
- GRÓF 1997 GRÓF P., *Régészeti kutatások Visegrád-Lepencén*. In: Makkay J.–Kobály J. (szerk.), *Honfoglalás és Árpád-kor*. A Verecke híres útján tudományos konferencia anyagai Ungvár 1997, 179–190.
- GRÓF 1998 GRÓF P., *Visegrád, Széchenyi utca 23*. Jelentés. Kézirat, MKM Adattár.
- GRÓF 2000 GRÓF P., *Adalékok a Dunakanyar avar korához*. – *Angaben zur Avarzeit des Donauknies*. Heves Megyei Régészeti Közlemények 2 (2000) 96–109.
- GRÓF 2001a GRÓF P., *A magyar köznépi életmód és építkezés az Árpád-kori Dunakanyarban*. Limes 2001/1-2, 31–40.
- GRÓF 2001b GRÓF P., *Újabb kutatások Visegrád-Várkertben*. – *Neuere Forschungen im Burggarten von Visegrád*. In: Cseri M.–Tárnoki J. (szerk.), *Népi építészet*

- a Kárpát medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga). Szentendre 2001, 99–108.
- GRÓF 2003 GRÓF P., *Visegrád, Széchenyi utca 11*. Jelentés. Kézirat, MKM Adattár
- GRÓF 2011 GRÓF P., *Árpád-kori mészegető kemence feltárása Visegrád-Várkertben*. In: Kolozsi B.–Szilágyi K. A. (szerk.), *Sötét idők falvai*. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében. Debrecen 2011, 485–497.
- ISTVÁNOVITS 2003 ISTVÁNOVITS E., *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékei*. – *Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- KABA 1991 KABA M., *Thermae Maiores Legionis II. Adiutricis*. – *Thermae Maiores Legionis II. Adiutricis*. (Deutscher Auszug) Monumenta Historica Budapestinensia VII, Budapest 1991.
- KOVÁTS 2005 KOVÁTS I., *Jegyzőkönyv helyszíni régészeti megfigyelésről*. *Visegrád, Széchenyi utca 12*. (Hrsz. 338.). Kézirat, MKM Adattár, 2005. december 12.
- KOVÁTS 2008 KOVÁTS I., *Jelentés régészeti megfigyelésről*. *Visegrád, Széchenyi utca 13*. (Hrsz. 328.). Kézirat, MKM Adattár, 2008. március 14.
- KOVÁTS 2009 KOVÁTS I., *Visegrád, Széchenyi utca 25. Ásatási jelentés*. Kézirat, MKM Adattár, 2009. január 20.
- MESTERHÁZY 1966–1967 MESTERHÁZY K., *Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez*. – *Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest*. DMÉ 1966–1967 (1968) 131–156.
- MÉSZÁROS 2007 MÉSZÁROS O., *Kirchenforschungen 1976 bis 2003 in Visegrád, Széchenyi Straße 4–10*. FolArch 53 (2007) 203–34.
- MÉSZÁROS 2009 MÉSZÁROS O., *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. – *The History and Topography of Late Medieval Visegrád Town*. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum. Visegrád 2009.
- RITOÓK 2004 RITOÓK Á., *Szemponatok a magyarországi templom körüli temetők elemzéséhez*. In: F. Romhányi B. (szerk.), *Es tu Scholaris*. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Budapest 2004, 115–123.
- SZILÁGYI 1994 SZILÁGYI, K., *Perlentypen aus dem X–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung*. PA 85 (1994) 75–110.
- SZÖKE 1962 SZÖKE B., *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- SZÖKE 1968 SZÖKE M., *Ásatási dokumentáció*. MKM Adattár, ltsz. 1968.7.
- SZÖKE 1969 SZÖKE M., *1968. évi régészeti kutatások*, 53. RégFüz Ser. I. No.22 (1969)
- SZÖKE 1970 SZÖKE M., *1969. évi régészeti kutatások*, 58–59. RégFüz Ser. I. No.23 (1970).
- SZÖKE 2000 SZÖKE M., *Visegrád koraközépkori vára*. In: Wiczorek A.–Hinz, H.-M. (Hrsg.), *Europas Mitte um 1000*. – *Europa közepe 1000 körül*. Budapest 2000, 363–364.
- SZÖKE–VÁNDOR 1987 SZÖKE B.M.–VÁNDOR L., *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. – *Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1987.
- TETTAMANTI 1975 TETTAMANTI S., *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében*. – *Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken*. StCom 3 (1975) 79–123.
- UNGER 1974 UNGER E., *Magyar éremhatározó*. I. kötet. Budapest 1974.

AN ÁRPÁDIAN AGE CEMETERY AND A 14TH CENTURY HYPOCAUST AT VISEGRÁD

Summary

Several sites shedding light on the settlement's history can be found in the residential area of Visegrád, in Széchenyi Street extending along the foot of Mt. Svábhegy, on the left bank of the Apátkúti Stream (prehistoric settlements, a late Avar and a Conquest period cemetery, a 14th–15th century church). Graves of the Árpáadian Age and the remains of a 14th century hypocaust came to light on the hillside during the construction of a house in 2008. Although the site was partially destroyed by the earth-moving machinery, it proved possible to document five Árpáadian Age burials. The west to east oriented deceased were laid to rest in an extended position on their back; their grave goods were exclusively made up of costume articles such as lock-rings, bead necklaces and finger-rings, suggesting that the graves had been part of an 11th–12th century commoners' cemetery, whose broader settlement context (church, settlement, further cemeteries) remains unknown for the time being.

The well-preserved furnace of a hypocaust came to light on the loess terrace on the hillside. The finds date the furnace to the later 14th century. Its walls were 50–60 cm thick on the average. The furnace's cover slabs survived in situ, together with the round openings to the firing chamber and a flue. The eastern part had an opening for a smoke flue constructed of dressed stones. The furnace apparently stood in the western corner of a building on the hillside and

it had been built against the building, underneath the room that was heated. No other remains of the residential building associated with the hypocaust or of any other structures were found in the area, save for a small open-air oven.

Regarding its structure, the hypocaust differs from the contemporaneous similar heating systems known from Visegrád, principally from the royal palace. In contrast to the palace's heating installations, the firing chamber was not made up of brick arches, but had a dry-stone vaulting.

The excavated features have provided important new information on the topography of Visegrád during the Árpáadian Age and the late Middle Ages. We now know that the late medieval town extended as far as the middle and southern section of modern Széchenyi Street. Although the extent to which this area was built up during the Middle Ages remains unknown, it seems likely that the area was sparsely occupied in the 14th–15th centuries. No remains suggesting the presence of a larger residential building have yet been found along the southern section of Széchenyi Street. The burials of the 11th–12th century cemetery, probably the burial ground of a smaller settlement, likewise complements our knowledge of the area's occupation: this cemetery is later than the late Avar and Conquest period burial ground lying nearby and it is not associated with them in any way.

P. Gróf
Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum
H-2025, Visegrád Fő u. 23.
grofpeter@visegradmuzeum.hu

I. Kováts
Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum
H-2025, Visegrád Fő u. 23.
kovatsistvan@visegradmuzeum.hu;